

Теодозій КОРОЛЬ

ЧИТАЛЬНІ “ПРОСВІТИ” В ТОМАШІВЦЯХ

Викладено заснування і діяльність читальні Товариства “Просвіта” у Томашівцях у 1898–1939 рр. та с. Кам’яному. Названо перших членів, кількісний склад, форми діяльності, протистояння з москвофілами.

Ключові слова: “Просвіта”, читальні Товариства у Томашівцях і Кам’яному.

Перші установчі збори засновників читальні “Просвіти” в Томашівцях відбулися в присутності представників усього села 2 вересня 1898 р. Засновниками читальні “Просвіти” були Теодор Яців, Антін Мельничук, Теодор Романів, Матвій Табачук, Яків Хемій, Роман Столярчук, Михайл Цвіль, Йосиф Красуцький, Михайл Коваль, Василь Табачук, Григорій Гринджола, Антін Андрусів, Петро Красуцький, Іван Онуськів і Теодор Свирида.

Головою читальні обрали найавторитетнішого в селі господаря Теодора Яціва, а писарем – Теодора Свириду. Того дня членами щойно створеної читальні стали 70 чоловіків, жінка та дев’ять парубків. Про тогочасний рівень освіти свідчить те, що з 80 членів читальні 28 були неписьменними.

У Львові радісно зустріли появу першої на Войнилівщині читальні “Просвіти” і переслали їй у дарунок 20 книг господарської, культурної та політичної тематики, колекцію портретів заслужених русинів і карту Галичини. Тоді ж бібліотека читальні в Кам’яному отримала в дарунок книги і з інших джерел, про що свідчить протокол засідання управи “Просвіти” від 11 листопада 1898 р., у якому зазначено, що в бібліотеці читальні вже нараховується 116 книжок, з яких позичено 60.

Активне життя просвітян видно зі звітів до Львова, бо з них довідуємося, що читальня в січні 1899 р. у домі Матвія Табачука заснувала крамницю з капіталом 24 зл. 50 кр. і вирішила збудувати в селі шпихлір для збіжжя, де бідні русини могли б зичити зерно для посіву, або отримати трохи його при загрозі голоду в хаті під час переднівку. Напевно, вперше томашівські селяни відчували себе українцями 12 березня 1899 р. під час відзначення читальнею “Просвіти” 38-ї річниці смерті Тараса Шевченка. У цей день із Войнилова прийшли Тарас Ганджаровський і Микола Дурбак, який виступив із промовою і читав напам’ять твори Шевченка, писар читальні Теодор Свирида розповів присутнім про життя Кобзаря.

Львівська газета “Діло” 10 квітня 1899 р. відгукнулася на цю подію в Томашівцях великою статтею, в якій схвалювала діяльність просвітян і закликала всіх галичан брати приклад із томашівської читальні та горнутися до “світла і просвіти”. 16 січня 1900 р. першим в історії села бібліотекарем було обрано Михайла Ковалю.

У наступні кілька років просвітяни стягають дерево для будівництва в Кам’яному хати-читальні, але через події, що несподівано виникли в наступні роки, робота в

читальні призупинилася, бо в 1903 р. помер їх ідейний ватажок, захисник і радник, парох села Омелян Чернянський, спадковий священик, адже його батько Йосиф також усе життя трудився на Томашівській парафії. Він у середині XIX ст. збудував у Кам'яному дерев'яну церкву св. Покрови, а його син Омелян, наслідуючи батька, на початку XX ст. розпочав будівництво цегляної церкви За Рікою, на місці старенької каплиці, яку ще в 1735 р. поряд зі своїм двором збудував місцевий пан для своїх кріпаків.

У 1904 р. обов'язки священика в селі виконував співробітник Коритко, але працював він недовго, бо вже в кінці цього року з парафії болехівського села Човгани був переведений у Томашівці молодий священик Ярослав Гургула. Перші дні своєї праці в Томашівцях він розпочав із продовження будівництва церкви та війни з "Просвітою". Будучи за переконанням москвофілом, він не хотів нічого чути про яесь українство, бо галицькі москвофіли бачили Галичину і всю Малоросію-Україну лише в складі Росії, яка мала об'єднати весь слов'янський світ Європи і запанувати на її просторах. З обох церков на голови спантелечених томашівських просвітян посипалися погрози і звинувачення. Про діяльність священика стало відомо на Свято-Юрській горі. Тоді о. Ярослав Гургула не лише припинив гоніння читальні, але, на противагу непокірній читальні з Кам'яного, 12 березня 1908 р. у присутності відпоручика філії "Просвіти" в Калуші Тараса Коритовського та війнилівського приятеля Гургули богослова Володимира Самотовки засновує другу в селі читальню "Просвіти" За Рікою.

Бунт отця проти камінських просвітян не дуже вдався, бо того дня до заріцької читальні записалося лише 6 чоловіків і дві жінки. Головою читальні За Рікою обрали Миколу Лобатого.

В останні передвоєнні роки обидві сільські читальні плідно працюють. Камінські просвітяни біля школи побудували критий соломною будиночок, в якому розмістилися крамниця, молочарня і бібліотека, яка водночас слугувала Народним домом, бо тут просвітяни проводили збори та різні культурно-просвітницькі заходи. На березі біля будинку читальні було обладнано й пивницю для молока і товарів крамниці.

Заріцькі просвітяни неподалік церкви біля дороги, на ділянці землі, подарованій "Просвіті" Федьом Безруким, також збудували власний будиночок читальні, в якій теж засновано крамницю і перенесено з приватної хати просвітянську заріцьку бібліотеку, яка ще в 1907 р. мала 120 книжок, а її першим бібліотекарем був Олекса Лобатий.

Під час Першої світової війни у селі, звичайно ж, було не до "Просвіти". Священик Ярослав Гургула радо вітав російські війська, які, наступаючи, ненадовго вступили в Томашівці, за російського полковника видав свою найстаршу дочку Надію, яка при наступі австріяків залишила село разом із чоловіком. Австріяки, що невдовзі повернулися, о. Ярослава Гургулу і його сусіду Федя Безрукого за приятелювання з росіянами заарештували та запроторили на рік у в'язницю Талергоф.

У повоєнний час читальня "Просвіти" в Кам'яному відновила свою роботу у 1925 р. Головою читальні став Василь Кондрат, писарем Михайло Король, а бібліотекарем – Михайло Кочубей. Але діяльність читальні в ці роки гальмувалася через брак фінансування, бо ті селяни, що позичили гроші в читальнянській касі, не поспішали їх віддавати. Управління читальні постійно змінювалося: в 1926 р. голо-

вою читальні став Михайло Король, а в грудні 1928 р. на прохання освітян на чолі читальні стає її перший голова Теодор Яців, і з того часу читальня “Просвіти” в Кам’яному воскресає. Надалі в селі щороку проводяться фестини, щовечора працює бібліотека, успішно веде торгівлю просвітянська крамниця, а на початку 1931 р. тут вирішили побудувати великий Народний дім. Але розпочати його будівництво ще довго не вдавалося, бо в касі було лише 86 доларів, які переслав читальні хтось із Америки, а свої гроші знову роззичили.

Заснована За Рікою у 1908 р. читальня “Просвіти” у роки війни припинила свою діяльність, так її вже не відновлювала всі 20-ті роки. Та ухвала камінських просвітян про будівництво в Кам’яному Народного дому сколихнула зарічан, і вони під проводом Ярослава Гургули, який під впливом подій у більшовицькій Росії став українським патріотом, у 1931 р. наново засновують читальню “Просвіти” та її головою обирають Олексу Виростка.

Два роки новостворена читальня За Рікою не могла успішно працювати, бо потерпала від сварок молодих амбітних сільських господарів, які прагнули дістати в “Просвіти” хоча й безплатну, але престижну в селі посаду в управлінні читальнею. У Кам’яному в ці роки через високий авторитет Теодора Яціва суперечок не виникало, але робота в цій читальні також не кипіла.

Справжній повоєнний розквіт обох сільських “Просвіт” розпочався на початку 1933 р., коли Камінську читальню очолив Омелян Ремезовський, а читальню За Рікою – о. Ярослав Гургула. Разом із Ремезовським до керівництва читальні в Кам’яному прийшли патріоти села нового покоління, бо найстаршому з них було лише 40 років, а кількість членів читальні цього року нараховувала 180 членів, серед яких були 51 жінка і 16 дівчат. Бібліотекарем став Ковалевський Василь. У селі завирувало життя, бо в цьому ж році було створено кооператив “Сила”, проводилися фестини та забави, а драматичний гурток під режисурою Михайла Короля ставив вистави у стодолах заможних господарів. Каса читальні поповнювалася грошима від забав, фестинів, внесків членів читальні та від боржників. Камінський уряд читальні провів у селі свята на честь І. Франка, Т. Шевченка, І. Мазепи.

У селі діяв гурток із 15 шахістів, а молоді жінки в гуртку кулінарії навчалися варити та пекти різні делікатеси. Бібліотека поповнювалася книгами, а лужок у центрі Кам’яного перетворився на склад лісоматеріалів для зведення Народного дому.

У 1936 р. зведено Народний дім у Кам’яному, а через два роки радості кам’ян не було меж, бо в 1938 р. на сцені ще не закінченої будівлі вони дивилися виставу “Невольник”.

Тепер Омелян Ремезовський передав керівництво читальнею Василю Кондрату, бо присвятив себе завершенню будівництва Народного дому, в якому, крім просторої зали і кімнати для гримування акторів, були незакінчені ще приміщення для бібліотеки, крамниці та молочарні. У ці роки О. Ремезовський керує томашівським осередком ОУН, проводить у селі велику політичну діяльність, а його першими помічниками у пропаганді ідеї проголошення самостійної України стають Василь Кондрат і молодий хлопець Ілько Добровольський, якому просвітяни довірили бути бібліотекарем.

Тим часом очолювана з весни 1933 р. о. Ярославом Гургулою заріцька читальня “Просвіти” розгорнула ще більшу діяльність, бо тут не лише проводять ті самі

заходи, що і в Кам'яному, але організують хор, який навчали майбутні зяті священика, студенти Львівського університету і консерваторії, сини заможних селян із Вовчинців Михайло Веретка і з Коростовичів – Петро Пшеничка. Для дітей була заснована бібліотека “Дзвіночок”. Просвітяни дбали про професійну освіту селянських дітей, бо 6 дітей вони вислали до учительської семінарії, 12 навчалося на шевців, 6 – на кравців, 5 – на столярів і декілька на ковалів. Просвітяни заснували кооператив “Болохівка”.

Першими сільськими і церковними хористами стали брати Михайло, Ілько та Гриць Королі, а також сини та дочки Якова Хемія: Ілько, Настя, Марія, Стась і Петро, який до того ще мав великий талант актора, оперного співака, бо в наступні роки без його участі не ставилася жодна з вистав, а виконувані ним арії Карася і Виборного могли б тішити слух глядачів оперного театру.

Крім Королів і Хеміїв, у хорі професійно співали Ганна Караїм, Марія Сплавінська, Стефанія Капустяк, Юлія Гринджола і зовсім юна Юлія Вирасток, якій ледве на той час виповнилося 15 років.

У вересні 1933 р. заріцькі просвітяни також вирішили будувати Народний дім, і в наступні роки вони за кошти, зібрані в селі, та за долари, прислані томашівськими емігрантами з Америки, збудували Народний дім.

У селі розвивалася фізкультура та спорт, а юнаки й дівчата масово вступали у молодіжну патріотично-спортивну організацію “Соколи”, яка, як і ОУН, мала на меті виховувати з молодих галичан фізично розвинених і патріотично налаштованих громадян, готових по першому поклику боротися за незалежність України. Саме ці, виховані “Просвітою” та організаціями ОУН і “Соколи”, молоді люди безстрашно включилися в боротьбу із німецькими й більшовицькими окупантами Галичини, і тисячі їх із криком “Слава Україні!” йшли в останній бій і, оточені з усіх сторін, гранатами підривати себе в бункерах у тих страшних 40-х роках, коли світ здригався від протистоянь двох диявольських сил Гітлера і Сталіна. У 1936 р. голова заріцької “Просвіти”, священник Ярослав Гургула, несподівано тяжко захворів і заріцьку “Просвіту” очолив Олекса Вирасток, який з одностумцями продовжував справу Гургули. Вони завершили будівництво Народного дому, але Ярослав Гургула вже ніколи не вийшов на його сцену, він помер у червні 1938 р.

У 1938 р. томашівські читальні “Просвіти” згорнули свою діяльність. Останній звіт із Томашівців до Львівського проводу “Просвіти” датований 1 березня 1939 р. 17 вересня 1939 р. Галичину окупувала Червона армія. Задурманені томашівськими симпатиками КПЗУ селяни із синьо-жовтими прапорами, хлібом і сіллю зустрічали радянських солдатів, але дуже скоро “Просвіта”, “Соколи” та ОУН були забронені як розсадники націоналізму. Активістів “Просвіти” Омеляна Ремезовського та Ілька Добровольського енкаведисти заарештували. Їх, як і інших українських патріотів, розстріляно біля Станиславова в Дем'яновому Лазі. Сина о. Ярослава Гургули, також Ярослава, більшовики заарештують у Бурштині, і він також загине в Дем'яновому Лазі. Другого сина о. Ярослава, священника Анатолія, кадебісти катували за націоналістичну діяльність, позбавили парафії і, разом із дружиною Іриною, по-звір'ячому вбили і спалили в їхній хатині.

Засновані в 1898 та в 1908 роках томашівські читальні “Просвіти” були лише короткочасним спалахом серед багатовікової ночі гноблення галичан і приниження

їх гідності. Короткочасний в історичному вимірі досвід обох томашівських “Просвіт” свідчить, що при добрій ідеології та керівництві навіть мала сільська громада здатна безкорисно й плідно трудитися на благо всієї спільноти.

Teodozii Korol'. Reading clubs of “Prosvita” in Tomashivtsi

The author gives account of the establishing and activities of the reading clubs of “Prosvita” in Tomashivtsi in 1898–1939 and in the village Kamiane. He lists first members of the reading club and gives their number, clarifies forms of work and opposition to the Moscowphiles.

Key words: “Prosvita”, reading club of the society in Tomashivtsi and Kamiane.